

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.17>

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ГАРАНТІЇ¹

Малетова О.С.,

завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства, д.ю.н, доцент
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-2288-1393
e-mail: o.bondarenko@jur.sumdu.edu.ua

Тригуб О.М.,

студентка 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0003-5672-9976
e-mail: ttt050117@gmail.com

Малетова О.С., Тригуб О.М. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні: права, обов'язки та гарантії.

У статті здійснено комплексний аналіз процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні крізь призму його прав, обов'язків та гарантій адвокатської діяльності відповідно до норм національного та міжнародного законодавства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення реального, а не формального здійснення права на захист, особливо на стадії досудового розслідування, де особа стикається з публічним обвинуваченням і ризикує суттєвим обмеженням своїх прав і свобод.

Встановлено, що право на професійну правничу допомогу, закріплене у ст. 59 Конституції України та конкретизоване у положеннях КПК України і Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є фундаментальною гарантією справедливого судового розгляду. Визначено, що процесуальний статус захисника формується через сукупність взаємопов'язаних елементів: завдань і функцій, процесуальних прав та обов'язків, а також системи гарантій незалежної адвокатської діяльності.

Проаналізовано основну функцію захисника – захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та виправданого. Охарактеризовано обсяг процесуальних прав адвоката у кримінальному провадженні, зокрема право на ознайомлення з матеріалами справи, збирання та витребування доказів, участь у процесуальних діях, направлення адвокатських запитів, залучення спеціалістів і експертів. Окрему увагу приділено обов'язку дотримання конфіденційності та адвокатської таємниці як невід'ємній складовій процесуального статусу захисника.

Досліджено систему процесуальних гарантій ефективного права на захист, включаючи обов'язкову участь захисника у випадках, передбачених статтями 49 і 52 КПК України, недопустимість доказів, отриманих з порушенням права на захист, забезпечення змагальності та рівності сторін, а також функціонування системи безоплатної правової допомоги. Підкреслено значення практики Європейського суду з прав людини та положень ст. 6 Європейської конвенції з прав людини для формування стандартів ефективного захисту.

Зроблено висновок, що дотримання етичних стандартів адвокатської діяльності є невід'ємною умовою ефективного захисту та справедливого судового розгляду, а механізми реалізації процесуальних гарантій потребують подальшого вдосконалення з огляду на виклики сучасної правозастосовної практики.

Ключові слова: захисник, кримінальне провадження, процесуальний статус, право на захист, адвокатська діяльність.

¹ Робота виконана в рамках проекту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556) та проекту «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542).

Maletova O.S., Trigub O.M. The procedural status of a defence counsel in criminal proceedings: rights, obligations and guarantees.

The article provides a comprehensive analysis of the procedural status of a defence counsel in criminal proceedings through the lens of the rights, obligations and guarantees of advocacy in accordance with the norms of national and international legislation. The relevance of the study is conditioned by the need to ensure the genuine, rather than merely formal, exercise of the right to defence, particularly at the pre-trial investigation stage, where an individual faces a public charge and risks substantial restrictions upon their rights and freedoms.

It has been established that the right to professional legal assistance, enshrined in Article 59 of the Constitution of Ukraine and elaborated upon in the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice», constitutes a fundamental guarantee of a fair trial. It has been determined that the procedural status of a defence counsel is formed through a set of interrelated elements: the tasks and functions of defence, the procedural rights and obligations of an advocate, and the system of guarantees for independent legal practice.

The principal function of a defence counsel – the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a suspect, accused, convicted or acquitted person – has been examined. The scope of an advocate's procedural rights in criminal proceedings has been characterised, including the right to examine case materials, gather and request evidence, participate in procedural actions, submit advocacy requests, and engage specialists and expert witnesses. Particular attention has been devoted to the obligation to maintain confidentiality and legal professional privilege as an integral component of the defence counsel's procedural status.

The system of procedural guarantees for the effective right to defence has been investigated, encompassing the mandatory participation of a defence counsel in cases provided for under Articles 49 and 52 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the inadmissibility of evidence obtained in violation of the right to defence, the assurance of adversarial proceedings and equality of procedural opportunities, as well as the functioning of the free legal aid system. The significance of the case-law of the European Court of Human Rights and the provisions of Article 6 of the European Convention on Human Rights for the development of effective defence standards has been underscored.

It is concluded that adherence to the ethical standards of legal practice constitutes an indispensable condition for effective defence and a fair trial, whilst the mechanisms for implementing procedural guarantees require further improvement in light of the challenges posed by contemporary law enforcement practice.

Key words: defence counsel, criminal proceedings, procedural status, right to defence, advocacy, legal assistance, ethical standards, guarantees of defence.

Постановка проблеми. Роль захисника у кримінальному провадженні є ключовим елементом забезпечення права на професійну правничу допомогу та гарантування справедливого судового розгляду. Проблема полягає у створенні умов для реального, а не формального, здійснення права на захист, особливо на стадіях досудового розслідування, а також у забезпеченні рівності процесуальних можливостей сторін. Водночас механізми реалізації цих гарантій потребують подальшого вдосконалення з огляду на виклики сучасної правозастосовної практики.

Стан опрацювання. Питання прав, обов'язків та гарантій діяльності захисника досліджували Т. Варфоломеєва, О. Балацька, М. Денисовський, А. Ярошович, В. Машика та інші вчені. Наявна наукова література здебільшого акцентує на законодавчих та процесуальних аспектах участі адвоката у кримінальному провадженні, тоді як практичні проблеми забезпечення етичних стандартів та ефективності правничої допомоги на різних стадіях кримінального процесу залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті – це комплексний аналіз прав, обов'язків та гарантій діяльності захисника у кримінальному провадженні крізь призму його процесуального статусу, дотримання етичних стандартів, реалізації правозахисної функції адвоката, а також забезпечення ефективного права на захист відповідно до норм національного та міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Право на професійну правничу допомогу, закріплене у ч. 1 ст. 59 Конституції України, є одним із фундаментальних прав людини і громадянина та виступає необхідною гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод [1]. Особливого значення це право набуває у сфері кримінального судочинства, де особа стикається з публічним обвинуваченням, може зазнати суттєвого обмеження своїх прав і свобод, стати об'єктом примусових заходів та ризикувати притягненням до кримінальної відповідальності. У таких обставинах участь захисника є вирішальним чинником забезпечення справедливого судового процесу, а також реально реалізованого, а не тільки формально задекларованого права на захист [2, с. 70].

В Україні реалізація права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні забезпечується через діяльність адвокатури як незалежного правового інституту громадянського суспільства [3, с. 179]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI, адвокат визначається як фізична особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, спрямовану на захист, представництво та надання інших видів правової допомоги клієнтам на умовах і в порядку, передбачених законом. Незалежність адвокатської діяльності є її визначальною ознакою та необхідною передумовою ефективного виконання захисної функції у кримінальному процесі [4].

Кримінальний процесуальний кодекс України конкретизує участь адвоката у кримінальному провадженні, визначаючи його процесуальну роль як захисника. Згідно зі ст. 45 КПК України, захисником виступає адвокат, який забезпечує захист прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а також інших осіб, стосовно яких розглядаються питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або екстрадицію [5]. Таке законодавче визначення підкреслює особливий статус захисника та вказує на те, що виконання функції захисту в кримінальному провадженні можливе лише за участі кваліфікованого адвоката.

На думку Т. Варфоломеєвої, адвокат є кваліфікованим юристом, який володіє спеціальним правовим статусом та здійснює професійну діяльність із надання правової допомоги, у тому числі шляхом захисту підозрюваного, обвинуваченого або засудженого [6, с. 52]. Такий підхід акцентує увагу на професійному характері діяльності захисника, що зумовлює підвищені вимоги до рівня його правових знань, дотримання етичних стандартів та відповідальності за результати своєї діяльності.

Вимоги до особи, яка може здійснювати адвокатську діяльність, визначені статтею 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4]. Законодавство встановлює, що адвокат повинен мати відповідний рівень юридичної освіти, професійної підготовки, практичного досвіду та відповідати іншим кваліфікаційним і етичним вимогам. У той же час адвокат не може бути захисником у кримінальному провадженні, якщо його дані не внесені до Єдиного реєстру адвокатів України або якщо в реєстрі є інформація про призупинення чи припинення його права на здійснення адвокатської діяльності [7, с. 417].

Науковці також підкреслюють інституційний характер процесуального статусу захисника. Зокрема, О. Балацька зазначає, що захисником може бути лише адвокат, який є членом професійної адвокатської асоціації своєї держави [8, с. 209]. Цей підхід відповідає нормам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якими Національна асоціація адвокатів України виступає недержавною, некомерційною професійною організацією. Вона об'єднує всіх адвокатів країни та створена для здійснення завдань адвокатського самоврядування [4]. Членство в цій асоціації є важливим компонентом процесуального статусу захисника, оскільки гарантує дотримання професійних стандартів, етичних норм та забезпечує незалежність адвокатської діяльності [8, с. 209].

Процесуальний статус захисника складається з його завдань і функцій, визначених кримінальним процесуальним законодавством, прав і обов'язків, а також гарантій для здійснення адвокатської діяльності. Всі ці складові взаємопов'язані та формують єдину систему правового регулювання ролі захисника у кримінальному провадженні [7, с. 419].

Основною функцією захисника у кримінальному провадженні є захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого та інших осіб, зазначених у ч. 1 ст. 45 КПК України [5]. Як зазначає В. Машика, реалізація цієї функції полягає у наданні належного права на захист, роз'ясненні правової ситуації клієнту, наданні консультацій, участі у процесуальних діях, складанні та поданні процесуальних документів [7, с. 419]. Таким чином, захисник виконує не лише представницьку, а й активну правозахисну роль.

Завдання діяльності захисника полягає у наданні правничої допомоги з метою забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів клієнта [7, с. 419]. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що правнича допомога має багатоаспектний характер і може включати консультації, роз'яснення, складання заяв і скарг, представництво в судах та інших органах, а також захист від обвинувачення. У передбачених законом випадках держава зобов'язана забезпечити участь захисника незалежно від волевиявлення особи, що ще раз підкреслює публічно-правовий характер процесуального статусу захисника [9].

Права та обов'язки захисника визначаються як загальними нормами КПК України, так і спеціальними положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4]. Адвокат, який бере участь у кримінальному провадженні як захисник, користується процесуальними правами підозрюваного чи обвинуваченого, за винятком тих прав, які можуть бути реалізовані лише особисто. Така правова конструкція зумовлює похідний характер процесуальних прав захисника від прав його підзахисного, однак не зменшує значення та обсягу його процесуальних можливостей [7, с. 420].

Як зазначають М. Денисовський та А. Ярошович, права адвоката у кримінальному провадженні охоплюють можливість представляти та захищати інтереси клієнта в судах і державних органах; ознайомлюватися з матеріалами, необхідними для здійснення захисту; складати й подавати заяви, скарги та клопотання; направляти адвокатські запити; брати участь у розгляді процесуальних документів із наданням обґрунтованої позиції; отримувати висновки спеціалістів і експертів; збирати та витребувати докази, зокрема документи й їх копії; а також фіксувати процесуальні дії та перебіг судового засідання у встановленому законом порядку [6, с. 52].

Відповідно до статті 47 КПК України, обов'язки захисника чи адвоката включають дотримання конфіденційності інформації, що стала відома у процесі участі у кримінальному провадженні. Зокрема, у частині 3 цієї статті зазначено, що захисник не має права розкривати будь-які відомості, які він отримав під час виконання своїх обов'язків, без згоди підозрюваного чи обвинуваченого, якщо ці відомості становлять адвокатську таємницю або іншу інформацію, охоронювану законом [5].

На адвоката у ролі захисника покладено обов'язок застосовувати всі передбачені чинним законодавством засоби захисту для забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного або обвинуваченого, а також для встановлення всіх обставин кримінального провадження, які можуть спростувати підозру чи обвинувачення, пом'якшити або повністю усунути кримінальну відповідальність підозрюваного чи обвинуваченого [6, с. 52].

Важливою частиною процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні є суворе дотримання етичних стандартів адвокатської діяльності. Згідно з положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, адвокат зобов'язаний діяти на засадах законності, незалежності, добросовісності, конфіденційності та пріоритету інтересів клієнта [4, 10]. Етичні стандарти визначають межі професійної поведінки, запобігають конфлікту інтересів і забезпечують довіру клієнта, що сприяє ефективному захисту та справедливому судовому розгляду [11, с. 461].

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні, на нашу думку, є гарантування його ефективності шляхом створення умов для вільного вибору захисника/адвоката. Цей принцип закріплений не лише в Конституції України, але й у міжнародних правових актах, зокрема у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [12].

Підтвердженням цього слугує ч. 1 ст. 48 КПК України, де йдеться про обов'язок прокурора, слідчого, слідчого судді, суду/судді надати затриманому допомогу у встановленні зв'язку із захисником/адвокатом, а також забезпечити можливість використати засоби зв'язку для його запрошення [5].

Водночас практика показує, що право на захисника не завжди реалізується на початкових стадіях провадження, а затримки з допуском адвоката можуть ставити під сумнів змагальність і допустимість доказів, тому важливо забезпечити ефективний доступ до правничої допомоги

Суттєві процесуальні гарантії передбачені нормами КПК України. До них належать обов'язкова участь захисника у випадках, визначених статтями 49 та 52 КПК України, недопустимість доказів, отриманих із порушенням права на захист (ст. 87 КПК України), а також можливість скасування судового рішення у разі істотного порушення цього права [5]. Важливою гарантією є також регламентований порядок залучення, заміни або відмови від захисника, що унеможлиблює зловживання з боку органів досудового розслідування. Крім того, забезпечення змагальності сторін і рівності процесуальних можливостей (ст. 22 КПК України) створює умови для ефективної реалізації захисником своїх повноважень [13, с. 41].

Не менш важливою гарантією є функціонування системи безоплатної правової допомоги та практики ЄСПЛ, які підкреслюють, що право на захисника має забезпечуватися з початку провадження ефективно, а не формально, що реалізується через комплекс національних і міжнародних гарантій [13, с. 41-42].

Висновки. Проведений аналіз процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, права захисника мають похідний характер від прав підзахисного, проте охоплюють широкий спектр самостійних процесуальних можливостей: збирання та витребування доказів, направлення адвокатських запитів, отримання висновків спеціалістів і експертів, участь у процесуальних діях. Це забезпечує активну правозахисну роль адвоката, а не лише представницьку.

По-друге, обов'язки захисника визначаються нормами КПК України (зокрема ст. 47) та Правилами адвокатської етики і передбачають дотримання конфіденційності й адвокатської таємниці, застосування всіх законних засобів захисту, а також діяльність на засадах незалежності, добросовісності та пріоритету інтересів клієнта. Дотримання етичних стандартів є невід'ємною складовою процесуального статусу захисника і додатковою гарантією справедливого судового розгляду.

По-третє, системний характер гарантій права на захист формується через поєднання процесуальних механізмів (обов'язкова участь захисника за ст.ст. 49, 52 КПК; недопустимість доказів за ст. 87 КПК; змагальність і рівність сторін за ст. 22 КПК) та інституційних гарантій (система безоплатної правової допомоги, практика ЄСПЛ щодо ст. 6 ЄКПЛ). Водночас затримки з допуском захисника на початкових стадіях провадження залишаються актуальною практичною проблемою, що вимагає вдосконалення механізмів забезпечення ефективного, а не формального, права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
2. Бовнегра І.В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.60.15>.
3. Канюка В.Є., Олійничук Р.П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки*. 2023. № 14. С. 178–182. DOI: [10.36550/2522-9230-2023-14-178-182](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 5 липня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
6. Денисовський М.Д., Ярошович А.Ю. Роль адвоката як захисника у кримінальному провадженні. Галицькі студії. 2024. № 6. С. 50–56. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-8.
7. Шадрін О.С. Процесуальний статус захисника в кримінальному провадженні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 414–423. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.39>.
8. Сибірна Р.І., Гап'як С.М. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2021. № 2 (30). С. 207–215. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.30.207>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30 вер. 2009 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. Ст. 62. Ст. 2694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення: 01.03.2026).
10. Правила адвокатської етики. Затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України № n0001891-17. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#top> (дата звернення: 01.03.2026).
11. Завальний М.В., Невядовський В.О., Селюков В.С. До питання морально-етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). С. 457–465. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.70>.
12. Європейська конвенція з прав людини від 04 листоп. 1950 р. ратифікована. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#text (дата звернення: 18.02.2026).
13. Хитра А.Я., Татарин І.І. Правові гарантії участі захисника у кримінальному провадженні. *Polish journal of science*. 2022. № 47. С. 38–42. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4404> (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026